

İnanç Turizmi ve Toplumsal Hafıza İlişkisi¹

The Relationship between Faith Tourism and Social Memory

Faruk ALAEDDİNOĞLU^a ve Meryem İZİ^b

^a Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van, Türkiye.

^b Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD, Kayseri, Türkiye.

Özet

Bireylerin olduğu gibi toplumların da geçmişle bağ kurmasına imkân tanıyan hafıza, toplulukların dünü ile bugünü birbirine bağlayarak geleceği inşa etmelerine imkân tanımaktadır. Çünkü bugün, ancak dünün var ettiği dini, kültürel, tarihi ve sosyal değerler üzerinden inşa edilebilmektedir. İnsanlığın tarihsel birikimini geleceğe aktarmada ve bir süreklilik dâhilinde onu yeniden kurmasına imkân tanıyan toplumsal hafıza, inanç turizmiyle de yakın bir temas halindedir. Zira, insanların bir yere seyahat etmesini sağlayan başlıca motivasyon kaynaklarından biri olan inanç, toplum hafızasını kuran, koruyan, aktaran ve hatırlatan en eski sosyal kurumdur. Bununla birlikte inançların veya dinlerin kolektif gruplara özgü olduğu ve bu gruplar için hatırlatma ve yeniden inşa görevi gördüğü de unutulmamalıdır. Ayrıca inanç/din hafızası tüm toplumlarda canlı ve etkili olduğu (Assmann, 2018) gibi güçlü bir sosyal aidiyetlik yaratmaktadır. Söz konusu bu duygu turizme konu olmaktadır. Nitekim turizmin tarihine bakıldığında, insanların seyahat kararı üzerinde belirleyici olan en eski çekiciliklerden birinin inanç turizmine konu olan mekânlar olduğu görülecektir. Bu noktada hem turizm hem de hafıza çalışmalarının aynı bağlamda buluşturan inanç, turizmde hafıza çalışmaları için uygun bir zemin sağlamaktadır. Çünkü inanç turizminin bağlamını oluşturan din ve inanca konu olan unsurlar, toplumların kültürü, gelenekleri, anlatıları, yaşama tarzları, davranış kalıpları, hayat algılayışları, mekân düzenlemeleri, insan ve mekân adlandırmaları gibi birçok unsur üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Ve bu açıdan, toplumsal hafızanın inşasında belirleyici olan güçlü bir etkendir.

Toplumsal hafızayı inanç turizmi üzerinden okumayı amaçlayan bu çalışma bir literatür çalışmasıdır. Bu bağlamda, inanç turizmi ile toplumsal hafızanın kesiştiği ve birbirini etkilediği noktalar bir literatür incelemesine tabi tutulmuş ve tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnanç, İnanç Turizmi, Toplumsal Hafıza.

Abstract

Memory, which enables individuals and societies to connect with the past, enables communities to build the future by linking their past and present. Today can only be built on the religious, cultural, historical and social values created by yesterday. Social memory, which allows humanity to transfer its historical accumulation to the future and to rebuild it within a continuity, is also closely linked to faith tourism. In fact, faith, which is one of the main motivations for people to travel to a place, is the oldest social institution that creates, protects, transmits and reminds the memory of society. However, it should not be forgotten that beliefs or religions are specific to collective groups and serve as a reminder and reconstruction for these groups. Furthermore, the memory of faith/religion is alive and effective in all societies (Assmann, 2018) and creates a strong sense of social belonging. This feeling is the subject of tourism. Indeed, if we look at the history of tourism, we will see that one of the oldest attractions that determine people's travel decisions are the places that are the subject of faith tourism. At this point, faith, which brings together both tourism and memory studies in the same context, provides a suitable ground for memory studies in tourism. Because the elements of religion and faith that form the context of faith tourism have serious effects on many elements such as the culture of societies, traditions, narratives, lifestyles, behavioral patterns, perceptions of life, spatial arrangements, naming of people and places. From this perspective, it is a powerful factor in the construction of social memory.

This study, which aims to read social memory through religious tourism, is a literature study. In this context, the points where religious tourism and social memory intersect and affect each other were subjected to a comprehensive literature review and discussed.

Keywords: Faith, Faith Tourism, Collective Memory.

Önerilen Atf:

Alaeddinoğlu, F. ve İzi, M. (2024). İnanç Turizmi ve Toplumsal Hafıza İlişkisi. *Journal of Academic Tourism Studies*, 5(2): 209-222.

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 16.11.2024
Kabul Tarihi 12.12.2024

Sayı Editörü

Sedat ŞAHİN

Sorumlu Yazar

Faruk ALAEDDİNOĞLU
alaeddinoglu@yyu.edu.tr

¹ Bu çalışma, Van YYÜ BAP Koordinasyon Birimi tarafından SYL-2023-10686 nolu proje kapsamında desteklenmiştir. Bu çalışma, "Van Kentinde İnanç Turizmine Konu Olan Bazı Mekânların Toplumsal Hafıza İnşasındaki Yeri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Sosyal ve beşerî bilimlerin son yıllarda popülerleşen konusu toplumsal hafıza, turizm çalışmalarında henüz çok yenidir. Uluslararası literatüre bakıldığında, turizmin toplum hafızasıyla olan ilişkisine yönelik çalışmalar yapılmasına karşın (Leite, 2005; Bajc, 2006; Ahmad & Hertzog, 2006; MacDonald, 2008; Marschall, 2012; Mancinelli & Palou Rubio, 2016; Grimwood & Johnson, 2019; Zhou vd., 2023), ulusal düzeyde bu çalışmaların oldukça az olduğu söylenebilir (Deniz vd., 2018; Kutbay & Aykaç, 2016; Akbulut & Ekin, 2021). Bu durum, turizm gibi insanların yoğun bir şekilde sosyalleştiği ve aynı zamanda grup hafızalarını pekiştirerek sürdürdüğü ve yeni hafızalara dahil olduğu bir endüstri için bir eksiklik olarak düşünülmelidir. Zira, Maurice Halbwachs'ın ifade ettiği gibi, hafıza sanıldığı gibi aksine sadece insanın fizyolojik süreciyle ilintili olan bireysel bir mesele değil, aksine insanın sosyal yaşantısında kurduğu etkileşimlerin neticesinde oluşan toplumsal bir olgudur. Bu bağlamda uluslararası yazın incelendiğinde, hafızanın toplumsal ve bireysel hayattan koparılışı üzerine yapılan çalışmaların özellikle son yıllarda oldukça dikkat çekici bir şekilde arttığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmaların en dikkat çekeni ise, toplumsal (kolektif) hafıza çalışmalarıdır. Maurice Halbwachs'tan bugüne hafızanın gruplara özgü kolektif (toplumsal) yönü hakkında birçok çalışma yapılmıştır (Assmann, 2018; Nora, 2006/22; Connerton, 2019). Toplumsal belleğe ilişkin yapılan bu çalışmalar, araştırmacıların ilgisini, hafızanın kuşaklar arası nasıl aktarılacağına geçmişin, grupların kimlik inşasında ve geçmişle özdeşleşmede bir araç olarak nasıl kullanılacağı konusunda düşünmeye yöneltmiştir (Macdonald, 2008). Disiplinler arası bir çalışma zeminine sahip olması nedeniyle toplumsal bellek psikoloji, sosyoloji, antropoloji, coğrafya, felsefe, edebiyat, siyaset bilimi, medya çalışmaları ve turizm gibi birçok sosyal bilim alanında (ve alt disiplinlerin) ilgi görmeye başlamıştır (Habil, vd., 2017; Cordonnier, vd., 2022; Connerton, 2019). Fakat turizm alanında, toplumsal belleğe ilişkin yapılan çalışmalar çok yenidir; -turizmde hafıza çalışmaları, turizm patlaması (tourism boom), hafıza patlaması (memory boom), hafıza çılgınlığı (memory craze) ya da hafızaya dönüş (turn to memory) şeklinde tanımlanan 1970'lerden beri süregelen paralel gelişmelerle tetiklenmeye başlanmıştır (Marschall, 2012). Yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu da toplumsal hafızayı miras ve savaş alanları turizmi, müze turizm veya dark (karanlık) turizmi ekseninde ele almıştır (İles, 2006; Alaeddinoğlu ve Aliagaoglu, 2007; Winter, 2009; Brown, 2015; Yeneroğlu Kutbay & Aykaç, 2016; Ahmad & Hertzog, 2018; Deniz vd., 2018; Akbulut & Ekin, 2021; Kervankıran & Çalışırım, 2022).

Maurice Halbwachs'ın çalışmalarından hareketle, toplumsal hafıza, bir toplumun geçmişle olan bağlarının şekillendiren ve ortak belleğini inşa eden, geçmişe ilişkin anılarını yeniden yapılandırarak toplumsal bağlarını kuvvetlendiren bir süreç olarak tanımlanabilir. Toplumun geçmiş deneyimlerini, değerlerini ve inançlarını kuşaktan kuşağa aktaran kolektif bir bilinç olarak toplumsal hafızanın keşiştiği alanlardan biri de turizmdir. Zira, turizm faaliyeti gerek bireysel gerekse de toplumsal hafızanın inşasında büyük role sahip aktif bir süreçtir. Seyahatlere katılan kişilerin seyahat boyunca edinmiş oldukları bireysel anılar ile ziyaret gerçekleştirdikleri destinasyonlara ilişkin seyahat süresince edinilen kolektif anılar turizm faaliyetinin bireysel ve toplumsal hafızanın yeniden canlandırılması, üretilmesi, korunması ve geleceğe aktarılmasında ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Özellikle bazı destinasyonlar (müzeler, anıtlar, tarihi, kültürel, siyasal, dini-kutsal alanlar vb.), turistleri içine çekerek onları yaşadıkları zamandan alıp geçmiş zamanın ötesine geçirecek duyusal ortamlar sunan "hafıza tablolarıyla" turistleri hiç şahit olmadıkları bir geçmiş zamanın kolektif hafızasına dahil etmektedir. Aslında turistler, atalarıyla ilişkili olan ve onların bir zamanlar içinde yaşadığını bildiği bu alanlarda var olan bir geçmişi keşfetmekte ve yeniden canlandırmaktadır. Bu şekilde, geçmişi ziyaret etme duygusu yaşamakta ve geçmişi yeniden yapılandırarak kendi varlığına dahil ederek sürdürmektedir (Leite, 2005; Nora, 2022; Halbwachs, 2022). Fakat bu noktada şu hususu kaçırmamak önemlidir: turizmin bireysel ve toplumsal hafızayla olan bu irtibatı sadece pozitif bir perspektiften bakılarak ele alınamaz. Çünkü turizm her şeyden evvel ticari amaçlar güden bir faaliyettir. Dolayısıyla turizme konu olan birçok unsur, değer, mekân vs. aynı zamanda pazarlanan bir üründür. Turizm pazarı için bir ürün olan turistik değerler zamanla orijinal anlamlarını yitirerek içi boşaltılmış fakat dışı donatılmış bir metaya

dönüşür. Bu noktada pazarlanan kültürel, tarihi ve dini değerler, toplum tarafından koruma altına alınmış kolektif bir hafızanın sürdürülmesinden ziyade kurgulanmış ve parlatılmış ticari hafızanın kolektif hafızayı ele geçirmesine, kâr amaçlı kullanmasına ve yüzeyselleştirmesine hizmet eder (Urry, 2015; Connerton, 2021). Connerton'a göre (2021), bazen kültürel bir değer, mekân, gün yüzüne çıkartılarak toplum hafızasından silikleşir çünkü bazı hafıza araçları, geçmişini hatırlatmakla birlikte saklar. Bunlardan hareketle, turizm toplumsal hafızayı geleceğe taşımaya olanak sağlayan bir faaliyet türü olsa da aynı zamanda mevcut hafızayı yok ederek kısa sürede tüketen bir özelliğe de sahiptir. Bununla birlikte bu çalışmanın kapsamı, alternatif bir turizm türü olan inanç turizminin toplumsal hafızayla olan olumlu yönüne odaklanmaktadır.

İnanç turizmi, dine konu olan alanların ziyaret edilmesi, dini festivallere katılım ve manevi deneyimlerin paylaşılması gibi çeşitli faaliyetleri kapsar. Bu faaliyetler, bireylerin dini kimliklerini pekiştirmelerine ve toplumsal aidiyet duygularını güçlendirmelerine olanak tanıdığı gibi ziyaret edilen alanların tarihi ve kültürel değerlerinin korunmasına ve tanıtılmasına da katkı sağlayan hafıza taşıyıcılarıdır. Bu yapılar, kolektif anıların gelecek nesillere aktarılması için seçilmiş ve düzenlenmiş bilgilerle dolu önemli birer araçtır (Winter, 2009). Geçmişin hatırlanması ve anlamlandırılması için somut referans noktaları sunarak toplumun ortak belleğini şekillendirmeye imkan tanıyan bu yapılarla ziyaretçilerin kurduğu bağlar toplumsal hafızanın oluşumunda önemli rol oynamaktadır.

Bu makalenin temel amacı, inanç turizmi ve toplumsal hafıza arasındaki ilişkiyi ele almak ve bu iki olgunun birbirini nasıl etkilediği ve desteklediğini ortaya koymaktır. Buradan hareketle inanç turizminin toplumsal hafızanın korunması ve aktarılmasındaki rolü incelenmiştir.

2. TOPLUMSAL (KOLEKTİF) HAFIZA

Bireylerin kendi kimliklerini keşfetmesi ve varlıklarını tanımlamasında geçmiş önemli bir referanstır. Kişilerin geçmişe başvurup ondan haberdar olması da hafıza ile mümkündür. Zira belirli bir zaman diliminde yaşanmış olayların bilgisi hafıza aracılığıyla muhafaza edilerek geleceğe taşınmaktadır. Hafıza², insanın yaşamı boyunca her anına şahitlik eden ve tüm deneyimlerini, öğrenimlerini kaydederek kimi zaman bunları hatırlamasına, unutmamasına hatta yanılmasına olanak sağlayan, gerekli olduğu takdirde başvurabildiğimiz ve bundan dolayı içinde bulunduğumuz şimdiki anımızı da etkileme gücüne sahip dinamik bir sistemdir (Cangöz, 2005; Karaarslan, 2014). Din, dil, ırk, cins vb. fark etmeksizin her insan yaşamı süresince hafızaya başvurmakta ve geleceklerini inşa etmede ona sürekli olarak ihtiyaç duymaktadır.

Bireylerde olduğu gibi, toplumların ve toplumsal grupların da hafızası vardır. İnsanın geçmişi, şimdisi ve geleceği ile irtibatlı olan hafıza, her ne kadar sadece bireyin iç dünyasıyla ilintili bir meseleymiş gibi görünse de aslında toplumsal bir olgu olarak belli bir tarihsel ve kültürel yapının içinde şekillenmekte, gelişmekte ve korunmaktadır. Dolayısıyla hafıza doğası gereği kolektif bir yapıya sahiptir. Hatırlama eylemini gerçekleştiren birey olsa da hatırlamayı tetikleyen unsurlar kolektiftir (Sakaranaho, 2011; Assmann; 2018; Halbwacshs, 2022).

Toplumsal veya kolektif hafıza³, geçmiş, bilgi ve birikimi ve üretimiyle ilgili ortaklıklara dayanır ve zaman içerisinde bir toplumsal yapının içinde bir araya gelen topluluğun önceki sakinleri ile yeni sakinleri arasında kurulan etkileşimler, onlar tarafından üretilmiş, deneyimlenmiş tarihi, kültürel, sanatsal birikimlere dayanır (Eroğlu Bilgin & Yılmaz, 2023). Bu nedenle, toplumsal bellek kültür, din, gelenek ve görenek gibi ortak aidiyetlik bildiren yapılarla ifade edilir. Yani, toplumsal bellek, bireysel bellekten farklı olarak, kişilerin anılarının kolektif bir paydada buluşmaları

² Türkçede hafıza ve bellek kavramı, genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır. Biz de bu çalışmada kavramın her iki kullanımına yer vermekteyiz.

³ "Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi" adlı kitabında Karaarslan (2019: 20-23), toplumsal hafıza kavramının, hafızayı niteleyen tüm kavramları kuşatan, "çatı kavram" olarak değerlendirilebilecek esneklikte olduğunu, barındırdığı birçok sıkıntıya rağmen, kavramın "her bir grup ve alt grup hafızasını nitelendirmek için" kullanıma uygun olduğunu belirtmektedir. Yani toplumsal hafıza kavramı, hem küçük grupları (Halbwachs'ın dikkat ettiği şekliyle) hem de daha büyük birliklikleri ifade etmek için (2019: 23) kullanılabilir olduğundan bizim tarafımızdan da tercih edilmiştir.

neticesinde oluşmaktadır. Bundan dolayı, toplumsal belleği kişisel bir arşivden ziyade kültürel bir arşiv gibi düşünmek daha yerinde olacaktır (Atik, 2014).

Toplumların geleceğine yön vermek gibi önemli bir role sahip olan toplumsal hafıza, toplum ile bireyler arasındaki ilişkilerde etkili olan ve sosyal kimliklerin tanımlanmasında, sürdürülmesinde ve harekete geçirilmesinde belirleyici bir araçtır. Toplumların geçmişten beri biriktirmiş oldukları mirası şu ana aktarılmasına aracılık eden toplumsal hafıza, dün ile bugün arasında köprü kurarak yarının inşa edilmesine imkan tanır. Toplumsal hafıza, geçmişi bire bir deneyimlemiş bireysel belleklerin aksine sosyal olarak üretilmiş kültürel yapıtlardan, çerçevelerden ve mecralardan edinilmiş ortak geçmişe vurgu yapar (Başaran, 2007). Çünkü toplumsal hafıza, sosyal koşullara bağlı olarak meydana gelir, değişir ve dönüşür, toplumsal yapı, kurumlar ve değerlerle şekillenir (Duman, 2017). Burada kişiler veya gruplar, geçmişi belli toplumsal formlar üzerinden okumakta ve bir hafıza oluşturmaktadır. Örneğin, kutsal bir mekâna yahut kutsal bir kitaba sinen hafıza aynı zamanda bazı bedensel duruş biçimleri üzerinden bir hafıza olarak bugüne birer mesaj getirir. Dini ve milli bayramlar, festivaller, törenler, bedensel pratikler ve ritüeller, bir gruba veya bir topluma ait özel yemekler bile kendi içerisinde bir hafızaya işaret eder. Bir anıt, bir isim hatta bazen bir kavram da dahil olmak üzere tüm bunlar toplumların geçmişine dair çeşitli anlamlar barındıran birer hafıza aracıdır.

Esasında toplumsal bir olgu olarak ele alınmadan evvel psikoloji alanındaki araştırmacılar tarafından yoğun olarak çalışılan hafıza (Dinçer, 2022) daha çok bilginin ve deneyimlerin belleğe kaydedilmesi, özümşenerek kodlanması, depolanması ve geri çağırılması olarak ele alınmıştır (Özdemir, 2005). Psikolojik varsayımlarla çevrili olsa da toplumsal (kolektif) hafıza sosyolojik bir kavramdır (Prager, 2001). Hafızanın toplumsal kodlara göre biçimlenen kolektif bir yapı olduğunu sistematik bir biçimde ele alan kişi "hafıza çalışmalarının modern babası" olarak bilinen Fransız sosyolog ve felsefeci Maurice Halbwachs olmuştur. Halbwachs, bireylerin anılarını belli bir sosyal gruba dahil oluşlarıyla gerçekleştirdiklerini öne sürmüştü ve bugüne kadar bireysel bir nazardan ele alınan belleği, bilişsel alandan sosyolojik alana taşıyarak sosyal yapının bağlamlarıyla ele alınmasını sağlamıştır. Esasında onun bellek anlayışının temelinde, kişilerin asla tek başına hatırlayamadığı, her zaman bağlı bulunduğu sosyal grupların (toplumsal çerçevelerin) vasıtasıyla bir hatırlama (ve unutma) gerçekleştirdiği kabulünün yattığı söylenebilir. Halbwachs'a göre, hafıza bireye ait bir oluşum olsa da, toplumsal düzeyde varlık kazanmaktadır. Dolayısıyla hafıza, fizyolojik değerlendirmelere indirgenemez ve sadece bireysel-psikolojik bir nazardan ele alınarak açıklanamaz (Halbwachs, 2022: Giriş 11-14; Bosch, 2016: 3).

Halbwachs'a göre (2021), her sosyal grup, az veya çok ürettikleri anlayışların, alışkanlıkların, geleneklerin, değer anlayışlarının, kültürel ve dini inançların kendilerinden sonraki kuşak tarafından sürdürülmesini arzu eder. Dolayısıyla hafızayla korunan ve yeni kuşaklar tarafından yeniden üretilerek sürdürülen geçmiş zaman kalıntıları, geçmiş ataların yeni kuşaklara bir vasiyeti şeklinde okunabilir. Halbwachs, ortak bir deneyimi paylaşan insanların hemen hemen benzer şeyleri hatırlamalarının nedenini buna imkan veren dışsal bir sosyal sistemin var olmasına bağlar (akt. Oriane & Eustache 2023). Kişilerin tam olarak neyi, nasıl anımsayacaklarını, içinde varlık gösterdikleri toplumsal gruplar tarafından belirlendiğini ve belleğin her zaman dış koşulların -toplumsal çerçevelerin- yardımıyla yeniden üretildiğini, şekillendiğini ortaya atmış ve bu çerçevelerin önemine değinerek toplumsal hatırlanma veya unutmanın bu çerçevelerden bağımsız olarak gerçekleşmediğini söylemiştir.

Benzer şekilde Jan Assmann'da (2018), hafızanın neleri içerdiğini, bu içeriklerin nasıl organize edileceğini ve bunların ne kadar süre ile muhafaza edileceğini belleğin fizyolojik boyutundan çok dış koşulların, yani toplumsal ve kültürel çerçevenin belirlediğine dikkat çekmektedir. Abensour (2022: 197), hafıza çerçevelerini: "anıları çevreleyen ve büyük oranda toplum tarafından oluşturulan kavramların, bağlamın, düşüncelerin tamamı (dır)" şeklinde tanımlamıştır. Halbwachs'ın çalışmalarında tartıştığı temel mesele, hatırlamanın bu çerçevelere bağlı olduğudur. Halbwachs'a göre: "Bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka bellek olmaz" (akt. Assmann, 2018). Bireylerin özellikle akrabalık, dinsel ve

sınıfsal bağlantıları aracılığıyla edindikleri anıları belleklerine yerleştirdiklerini ve anımsayabildiklerini belirtir. Toplumsal hafıza kavramını “herhangi bir sosyal grubun birleştiren ortak bir kimliğin keşfi” olarak tanımlayan İnce’ye göre de (2010), toplumsal hafızada geçmiş bilgisi aile, sosyal gruplar, kitle iletişim araçları gibi birbirinden farklı iletişim kaynaklardan diğerlerine taşınarak meydana gelir.

Kısaca, toplumsal hafıza, sınırlı olan bireysel belleklerin ebedi bir forma bürümeye biçimi olarak okunabilir (Tuna, 2022). Bireylerin grup içinde edinmiş olduğu kolektif anılar, kişilerin yok oluşuyla ortadan kaybolmamakta olup, dahil oldukları sosyal grup var oldukça yeni üyelere aktararak sürdürülmekte, yeniden inşa edilmektedir. Bu anlamda kolektif anılar, bireysel anılar gibi, geçici, unutulmaya ve nihayetinde silinmeye (ölmeye) mahkum değildir (Russell, 2006). Bireysel bellek ve toplumsal bellek arasındaki önemli farklardan biri bu iki bellek türü arasındaki “zamansal farklılık” ta yatmaktadır. Bireysel bellek, insanın varlığıyla vardır, yok oluşuyla birlikte yok olacaktır. İnsanın varlığına, şahit olduklarına ve inandıklarına yani kısacası yaşantısına dair tüm emareler onun yok oluşuyla yok olma gibi bir tehlikeye sahiptir.

3. İNANÇ TURİZMİ

Mükemmeli arama ve deneyimleme olarak tanımlanan turizm ile inanç kavramı tarih boyunca hep etkileşim halinde olmuşlardır. Ancak inanç kavramının turizme konu olma şekli her ne kadar çok eski tarihlere kadar dayansa da modern anlamda inanç turizminin ortaya çıkışı yakın zamanda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bugün inanç kavramı üzerinden üretilen ve turizme konu edilen bütün mekânlara ilişkin çalışmalar oldukça yeni sayılır. Bu bağlamda modern topluma özgü bir hareket olan turizm ile inanç olgusunun ürettiği inanç mekanları sadece turistlerin ziyaret yeri olarak kalmamışlardır, aynı zamanda toplumsal hafızanın yaşatıldığı ve yeniden üretildiği mekanlar olarak da rol oynamışlardır.

Din faktörü geçmişten bu yana insanları seyahate yönlendiren önemli bir faktör olmuştur. Dini binalar, ayinler, dini festivaller, inançlar ve dinsel olaylar turist davranışlarını etkileyen ve insanları inanç turizmine yönlendiren önemli faktörlerdir (Henderson, 2003). İnanç turizmi, ilk çağlardan itibaren insan yaşamında önemli bir seyahat motifi olmuştur (Arıkan ve Oğuz, 1999). İnanç turizminde, diğer turizm çeşitlerinden farklı olarak insanlar inançlarının gerektirdiği dini vecibelerini yerine getirmek için dini açıdan önemli gördükleri kutsal yerleri ziyaret etmektedirler (Murray ve Graham, 1997). İbadetlerin mekânla ilişkili oluşu, insanların söz konusu mekânlara yönelik seyahatlerine neden olmaktadır (Usta, 2001).

Zira insanın dünya ile ilişkisine bakıldığında bu ilişkinin büyük ölçüde kadim dinler üzerinden aktarıldığını söylemek yanlış olmasa gerekir. Çok eski zamanlardan beri, inançlarına konu olan yerlere çeşitli ziyaretler (modern anlamda bir turizm faaliyeti olarak kabul edilmese de)⁴ gerçekleştirmişlerdir (Kaynak ve Sezgin, 2014). İlkçağda ekonomik ve spor amaçlı seyahatlerden sonra en önemli üçüncü seyahat şekli din amaçlıdır (Türker, vd., 2019). Orta Çağda Roma İmparatorluğunun çökmesiyle birlikte, eğlence odaklı turizm algısı yön değiştirerek inanç turizmi üzerinden şekillenmiştir (Aksoy, 2001). Uzun yıllar kültür turizmi, kültürel miras turizmi ve manevi turizm adı altında gerçekleştirilen faaliyetler içerisinde değerlendirilen inanç turizmi (Nieminen, 2012), 1990’lı yıllarda modern anlamda bir turizm hareketi haline gelmiştir (Türker vd., 2019).

Kişilerin kendi dini veya inanç sistemleri için kutsal addettikleri yerlere dini inançlarının gereğini yapmak, toplantı ve törenlere katılmak veya bunları izlemek amacıyla gerçekleştirdikleri ziyaretler ve bu ziyaretlerin neticesinde ortaya çıkan seyahat ve konaklamaların oluşturduğu turizm olayı olarak tanımlanan (Ayaz ve Eren, 2020), inanç turizmine katılan kişiler başta iç huzur olmak kaydıyla kendilerini yenileme ve bir görevi yerine getirme arzusuyla hareket etmekte ve bu motivasyonla ziyaretler gerçekleştirmektedirler (Alaeddinoğlu ve Okudum, 2015).

⁴ İnanç turizmi “ekonomik kâr gütmeksizin yapılan seyahatlerin ilki” olarak kabul edilmektedir (Timothy ve Nyaupane akt. Olcay & Albuz, 2016).

Turizm faaliyetine yoğun insan akımını sağlayan kılcal damarlardan birini teşkil eden inanç sistemleri, dünyanın ötesine ilişkili inananların çeşitli manevi gereksinimlerine cevap vererek içsel doyuma ulaşmalarını sağlamakta ve onların hayatlarına yön tayin etmektedir. Bu bağlamda gerek manevi bir ihtiyaç gerekse de ontolojik (varlıksal) bir arayıştan kaynaklı olarak insanların, kutsal kabul ettikleri “şeylere”, “kişilere” ve “yerlere” anlam yüklemesi, önem vermesi, koruması ve onlara çeşitli ziyaretler gerçekleştirilmesi sadece boş zamanı değerlendirme faaliyeti olarak düşünülmemelidir. Esasında seyahatlerin arka planında yatan önemli motivasyonun “dini ve manevi ihtiyaçlarına cevap almak” (Zaman, 2005), “manevi bir hedefe ulaşmak” (Yüksel ve Baykal, 2022) ve “dini duyguyu yeniden yaşamak” (Kaynak ve Sezgin, 2008) gibi psikolojik ihtiyaçlar olduğu unutulmamalıdır. Türker ve arkadaşları da (2019), inanç turizmine katılan turistlerin en önemli motivasyonunun Tanrı’ya yakın olmak olduğuna değinir. Bununla beraber, içsel huzura kavuşmak, dua etmek, günahlarının bağışlanmasını dilemek için de inanç turizmine katılım sağlayan turistler hem dini görevlerini yerine getirmek hem de manevi anlamda şifa bulmak maksadını taşımaktadırlar (Küçük, 2013). Kısaca, inanç turizmine katılan kişilerin esas amacının, gönülden inandıkları belirli kutsalları bu inanç güdüsüyle deneyimlemek olduğu söylenebilir.

Ancak bu demek değildir ki; inanç turizmi sadece insanları maneviyata çağıran bir turizm şeklidir. Çünkü bu turizm türü, aynı zamanda turizm endüstrisi için önemli bir ekonomik güçtür (Iliev, 2020). Hughes ve arkadaşlarına (2013) göre; insanların belli inanç mekanlarını ziyaret etme nedenleri sadece dua etmek ve ibadet yapmak değildir. Onları kutsal kabul ettikleri belli inanç mekanlarına yönlendiren faktörler arasında; anlık kararlar, ziyaret yerleriyle kurulan aile bağlantıları (atalarının mezarları), o yere ait tanınmış şahsiyetleri görmek; din temelli mimari ve tarihi yapılar ve sanat eserlerine duyulan kişisel ilgi gibi unsurlar da ziyaret kararı üzerinde etkili olabilmektedir. Yine eğitim ve rekreasyon faaliyetleri gibi başka nedenler de bu kararların alınması üzerinde rol oynamaktadır (akt. Yüksel ve Baykal, 2022). Belirli bir din ve inanç açısından önemli bulunan cami ve kiliselerin; sanat tarihi açısından önemli olan anıtların, müzelerin, evlerin mimari özellikleri nedeniyle türünün ilk veya ilginç örneği olan yapıları gibi çekiciliklerin inanç turizmi kapsamında değerlendirilerek turistlerin hizmetlerine sunulduğunu ifade eden Kaynak ve Sezgin (2014), bu durumun, inanç turizmini yerel ekonomileri güçlendirmeye ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamaya imkân tanıyan ekonomik bir faaliyet haline getirdiğini vurgulamaktadır.

Ayrıca unutulmamalıdır ki, inanç turizmine katılan kişilerin ziyaret ettiği inanç ortamları yahut uygulamaları sadece kendi inançlarıyla örtüşenlerden ibaret değil, kendi inançları dışında olan inanç ortamlarını da ziyaret edebilmektedirler (Raj & Morpeth, 2007). Dolayısıyla inanç turizmine konu olan yapılar, sahip oldukları tarihi, estetik, mimari, sanatsal ve kültürel değerlerinden ötürü de tercih edilmektedir (Olçay & Albuz, 2016). Bu da inanç turizmine konu olan alanların, turistlerin dini, tarihi, kültürel anlamda birçok beklentilerine cevap verebilecek potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim, MacCannell (1989), turistlerin bir destinasyonu ziyaret etme motivasyonları arasında, kişinin yaşadığı yerden farklı olan kültürel ortamı deneyimleme, bilgi edinme isteği olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla inanç turizmine katılan turistler için, inançlarının gereğini yapma ve manevi doyum sağlamanın yanında, korunan bir kültürel dünyaya adım atmak, bilgi edinmek ve bunlarla etkileşim kurarak aidiyet kazanmanın önemli olduğu söylenebilir.

4. DİN, TURİZM VE HAFIZA

Dünyanın her yerinde doğal ve kaçınılmaz olarak var olan dinler, bireysel ve toplumsal yönden geniş alanda güçlü bir işleve sahip olarak insanların iç ve dış dünyasını etkileyen, hayatı anlamlandıran bir misyona sahiptirler (Bozkurt, 2017; Bilgin, 2014). Teoride toplum hayatını düzenleyici normlar koyarken, uygulamada ise, toplumun katmanlarına nüfuz etmek suretiyle onu bir dereceye kadar yeniden düzenlemekte (Wach, 1987) ve insanların kaynaşması, dayanışması ve bütünleşmesinde son derece önemli rol oynayarak neredeyse toplumun bütün alanları üzerinde etkili olmaktadır. Bu yönüyle, toplumsal yaşamı değiştirme, dönüştürme ve düzenleme gücüne sahip güçlü bir olgudur (Karaoğlan ve Duman, 2017).

İnançlar, kültürün bir parçası olarak ortaya çıkmakta ve kaybolmaktadır (Assmann, 2018). Halbwachs'tan bu yana, toplumsal hafızanın din ve inanç uygulamalarıyla yakından ilişkili olduğu her dini sistemin kendinden önceki dini geleneklerden evrilerek ortaya çıktığı konusu yaygınlık kazanmıştır (Sakaranaho, 2011; Stroumsa, 2016; Halbwachs, 2022). Rizzuto (2001) sembolik soyut inanışları, somut bir yapıya dönüştürecek sosyal bir yapının ve kültürel bir zeminin şart olduğunu, bundan dolayı da dinlerin geçmişten beri süregelen kültürel, toplumsal ve tarihsel olaylardan beslendiğini belirtir. Sezen'de (1994), inançların içinde ortaya çıktığı toplumun normları ve değerleri çerçevesinde kendisine ait bir kültür dünyası inşa ederek kalıcılığa gayesi taşıdığını söyler. Bu durum, dini sembollerin kültürleşmeye açık olduğunu göstermektedir (akt. Tanrıverdi, 2020). Yani din ve toplum arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir (Güneş, 2014). Çünkü inançlar çeşitli şekilde sosyalleşme sürecinin gelişiminde bir araç olurken; benzer şekilde toplumsallaşma sürecinin kendisi, kişileri var olan inanç sistemlerinden haberdar eder (Okumuş, 2014).

Din ve hafıza arasındaki ilişkiyi tarih boyunca varlık gösteren birçok din üzerinden ele alan oldukça fazla akademik çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Bu çalışmaların ortak noktası ise, toplumsal yahut kültürel hafızadan yoksun bir dinin var olmayacağıdır (Sakaranaho, 2011). Halbwachs'a göre (2021), anıların inşa edilmesinde, paylaşılmasında, anımsanmasında din merkezi bir rol oynar. Çünkü dinler ve inançlar sanat, mimari, siyaset, ekonomi, kültür ve boş zamanı değerlendirme gibi sosyal, tarihi ve kültürel hayatı belirleyen hemen her şeye etki etmektedir (Gürsoy ve Çapçioğlu, 2006-2009). Din ve kültürel bellek arasındaki ilişkiyi Antik Mısır'dan başlayarak günümüz Avrupa'sına kadar getiren Jan Assmann'a göre, toplumsal (kolektif) belleğin korunması ve yeniden inşasında dinin etkisi çağdaş dönemlere mahsus bir olgu olarak ele alınamaz, çünkü din, kültürel ve toplumsal belleğin sürdürülebilirliğinde tarih boyunca önemli bir etkiye sahip olmuştur (akt. Sakaranaho, 2011). Halbwachs'tan yola çıkarak Danièle Hervieu-Léger'de (2000) dinin, inanç temelli kolektif bir hafıza yaklaşımı geliştirdiğini söyler. Léger'e göre, bir hafıza zinciri olarak din, gelenekle birlikte ele alınmalıdır. Nasıl ki, gelenekten kopmak bir tür kültürel amneziye (hafıza kaybı) sebebiyet veriyorsa, bir hafıza zinciri olan dinden kopmak da toplumsal unutkanlığa neden olacaktır. Çünkü toplumu bir arada tutan gelenekler, adeta bir halka gibi birbirine bağlanmıştır. Bu halkalardan birinin kopması sadece kendisini değil, onun ardıllarından gelenleri de değiştirecektir. Kültürel değerlerin, kimlik ve toplumsal bilincin oluşması ve korunmasında olduğu gibi bunların kuşaktan kuşağa aktarılarak geleceğe taşınmasında da önemli olan dinlerin (Yavuzer ve Cihan, 2023) toplumsal (kolektif) hafızayla yakın bir ilişki içinde olduğu söylenebilir.

Rossano (2006), dinsel inanışların ve uygulamaların bir topluluğun, sosyal bağlarının kurulmasına ve sürdürülmesine katkı sağlayarak grup bilincini güçlendirdiğini ve grubun aidiyetliğine işaret ettiğini belirtmektedir. Dinler gelecek kuşaklara ancak hafıza aracılığıyla irtibata geçer. Assmann (2018) toplumsal anlamda belleğin biyolojik olarak devredilmesinin mümkün olmaması nedeniyle kuşaklar arası toplumsal (kültürel) bağın sürekli biçimde canlı tutulmasının şart olduğunu söyler. Çünkü toplumlar, etkileşim içinde oldukları ve ortak belleklerinin sınırlarına (çerçevelerine) yerleştirebildikleri şeyleri hatırlamaktadırlar. Şüphesiz ki bireylerin ve toplulukların, sürekli tekrarlarına konu olan ve unutulma imkânı en zor olan yapı inancın kendisidir. Halbwachs (2021), dinlerin yalnızca tüm insanlar veya gruplar nezdinde kabul edilen bir olgu olduğundan değil; aynı zamanda inanan bir topluluğun düşüncesini sürdüren çok fazla fikir ve imgeyi çeşitli unsurlarla bir arada tuttuğundan zemine sağlam bir şekilde yerleşik olduğunu söyler. Dinler geçmiş ile gelecek arasında akışı sağlayarak, aynı zamanda bilimsel olanın dışında mistik olanla da irtibat halinde kalmaya olanak tanıyarak gelecek nesillere bağlanmaktadır.

Turizm, özellikle toplumların kimliklerini yansıtan, biricik unsurları gün yüzüne çıkartıp bunları insanlarla buluşturma olanağı sunmaktadır. McDonald (2008), turizm faaliyetinin kendisinin bir tür hafıza çalışması olarak görülebileceğini söyler. Eski ile yeniye karşı karşıya getirerek hafızanın hatırlanmasında, inşa edilmesinde ve yeniden canlandırılarak geleceğe taşınmasında etkili olan turizm her kültürden kişilere, ziyaret ettikleri mekânın tarihini ve

kültürünü görme, anlama ve tanımanın yanı sıra sosyal ve dini miraslarıyla etkileşime girme olanağı sunmaktadır (Kaynak ve Sezgin, 2014). Ayrıca turizm faaliyetine katılan kişiler, diğer gruplarla karşılaşma olanağı tanıyarak yeni toplumsal çerçeveler inşa etmeye ve bu bağlamda sosyal hafızayı geliştirerek var olan hafızayı beraberinde taşıma imkanı yakalamaktadır. Ahmed ve Hertzog'a göre de (2016) ziyaret ettiğimiz yerler, topluluklar ve kültürler hakkında tam olarak neyi, nasıl hatırlayacağımız, turistik deneyimlerimizi biçimlendirmektedir. Hem bireysel hem de kolektif düzeyde ziyaret gerçekleştirilecek yerlere ve topluluklara ilişkin ziyaret öncesi edinilen bilgiler veya başkalarından aktarılan anılar varılan yerle kurulacak duygusal ve zihinsel bağın derecesini belirlemektedir. Ziyaret öncesi detinasyona ilişkin turistlerin sahip oldukları ön bilgiler ve kişisel anılar, varış yerine ayak basıldığında hissedilen, deneyimlenen ve orada edinilen yeni bilgi, anı ve tecrübelerle yeniden inşa edilir. Çünkü hafıza alanında edinilen her yeni tecrübe oraya ilişkin düşüncelerimizi ve anlatı geliştirme biçimimizi değiştirir (Ahmed ve Hertzog, 2016: 201). Mancinelli ve Palou Rubio (2016:165), hafıza ister bireysel ister de kolektif olsun birçok boyutta turist deneyimlerine ve etkinliklerine nüfuz eder diyerek hafızanın turizmle olan ilişkisine dikkat çeker.

Marschall (2012), turizm ve hafıza ilişkisinin gerek bireysel gerek de kolektif olarak çok yönlü çok daha karmaşık olduğunu belirterek, turizm ve hafızanın, kesiştiği önemli noktalardan birinin, kutsal ve dünyevi hac ziyaretleri olduğunu söylemektedir. Turizm ve hac arasında hem yolculuk hem de topluluk deneyimi açısından belirgin bağlantılar vardır. İnançlar, toplumsal hafızanın inşasında, korunmasında ve geleceğe aktarılmasında hem zamansal hem de mekânsal bağlamda güçlü bir bellek vasıtası olduğu gibi çeşitli ziyaretlerle de kolektif grupları bir araya getirerek toplumsal hafızanın diri kalmasına ve sosyal hafıza çerçevesinin genişleyerek çoğalmasına imkan tanır. Winter (2009), inanç turizmine katılan turistlerin (hacıların) anı taşıyan birincil kişilerden olduğuna vurgu yapar. Kültür, tarih ve miras turizmiyle dolaylı bir ilişkisi olan inanç turizmi, insanların manevi olarak beslendiği, anlamlı bularak irtibata geçtiği ve kutsallık atfederek yücelttiği inanç ve din mirasından beslenmektedir. Mitolojik efsanelerden, anlatılardan tutun da kutsal metinlere, ilahilere, kutsal kişilere, alanlara ve mekânlara kadar hem hafızanın hem de inanç turizminin bağlamına giren her unsur bu miraslardandır. Aynı şekilde, dini yapılar, türbeler, kutsal mekânlar ve mabetler gibi inanç merkezleri kişilerin manevi tatmin bulmak için ziyaret ettikleri inanç ve dini miras alanlarıdır. Bunlar "toplumların geçmiş dönemlerden günümüze kadar inşa ettikleri ortak değerleri algılamamanın bir aracı, sosyal, dinsel ve sınıfsal bağlantıların yanı sıra toplumsal anlamda üretilmiş ortak kimliğin koruyucusu ve kültürel birikimin bir sonucu" (Avcıoğlu ve Akın, 2017:426) olarak başvurulacak birer referans noktasıdır. Nitekim, Halbwachs (2022), dinsel hafızanın, geçmişin bıraktığı maddi izlerin, ayinlerin, metinlerin ve aynı zamanda şu andaki psikolojik ve toplumsal verilerin yardımıyla geçmişi yeniden kurduğuna dikkat çekmektedir.

Stroumsa (2016), dinsel hafızanın kültürel hafızanın daha özel bir boyutu olduğunu ve anlatı, ritüel gibi boyutlarıyla inancın hafızaya adeta yapııştırıldığını belirtir. Benzer bir anlayış, inanç turizmi için de geçerlidir. Zira inanç turizmi sadece kutsalın yad edildiği kutsal bir ziyareti ifade etmez. Dini inanışlar bazen bir mekânı ziyaret etmede belirleyici rol oynamasına rağmen, kültürel motivasyon çok daha yoğun hissedilerek ön plana çıkar ve ziyareti sadece dini bir deneyim olmaktan çıkarır (Bond vd. 2015 akt. Gözgeç, Mutlu ve Küçükaltan, 2019). Bader ve Hopfinger'de inanç turizmini, farklı dinleri, inançları ve mekânları tanımayı, öğrenmeyi ve onlarla temas kurmayı amaçlayan bir kültür turizmi olarak tanımlamaktadırlar (akt. Harunoğulları, 2016). Aynı şekilde inanç turizmini farklı medeniyetleri bir araya getirerek onları ortak inanç etrafında birleştiren ve insanları geçmişe, insanların ortak değerlerine doğru yolculuğu çıkararak yaratılış kardeşliğinde buluşturan bir olgu olarak da görmek mümkündür (Kaynak, 2016). Raj ve Morpeth'de (2007), inanç turizminin sadece günümüzdeki dinler veya inançlarla sınırlı olmadığını söyler. Çünkü dünya tarihi boyunca birçok din ve inanç yok olmuştur. Ancak bunlar arkalarında mabetler, heykeller, tapınaklar, türbeler gibi kültürel miras bırakmışlardır. Dolayısıyla inanç turizmi sadece dini birtakım görevleri yerine getirmek, dua ederek niyazda bulunmak ve manevi tatmin bulmak için yapılmaz, aynı zamanda toplum ve grup hafızasının inşa edildiği, korunduğu, yeniden canlandırıldığı ve bu sayede süreklilik kazanarak bu inançların unutulmasının önüne geçildiği

kültürel bir değer dünyasına adım atmayı ifade eden aktif bir hafıza inşa sürecine katılmak için de yapılır.

5. İNANÇ TURİZMİ VE HAFIZA MEKÂNLARI

Toplumsal hafızayı turizmle ilişkilendirerek ele almak, geçmişi belirli bir turistik yerde şimdinin bağlamı içinde hatırlamayı ifade eder (Bajc, 2006). Bu noktada, ziyaretçilerin geçmişi deneyimlemesine ve hatırlamasına yardım eden “hafıza mekânları” olarak adlandırılan somut unsurlara, olaylara, fiziksel yer ve nesnelere bakmak gerekir. Hafıza mekânı; anıtlar, arşivler, müzeler, ibadet yerleri gibi en somut yapıdan, soy, ırk, din ve millet gibi en soyut yapılara kadar insanlığın geçmişine dair en çarpıcı simgelerin ve bilgilerin biriktiği ve muhafaza edildiği yapıları ifade eder. Özellikle geleneksel toplumlarda kolektif hafıza, çoğunlukla bu mekânlar, müzeler, miras alanları, tarihi ve dini yapılar, anma, anıt ve zafer alanları, dil, işaretler, semboller, metinler, gelenek ve görenekler, ritüeller, ibadet biçimleri ve kalıplaşmış imgeler vs. içinde yer alacak şekilde herkesin gündelik olarak karşılaşabileceği unsurlara kodlanmıştır (Urbaniak, 2015). Bu tür yerler, nesnelere ve uygulamalar, kolektif anıların içinde tortulaştığı bir çeşit maddeselliği temsil ederek, söz konusu nesnelere ve onlara yönelik aktarılan anlatılarla birlikte, kolektif yaşamışlıkların yeniden inşa edilerek deneyimlendiği bir hatırlama aracına dönüşür (Halbwachs 1992 akt. Bajc, 2006). Zira Nora’ya göre (2006), bu mekânlar, toplumların hafızasının mayalandığı yerlerdir. Toplumsal hafıza, bu yapılar içinde oluşur, birikir ve korunur, bu yüzden bu alanlar, insanların geçmişle buluşma yerlerini ifade eder (Nora, 2022: 9-10). Anderson (1983), bu yerleri ziyaret eden kişilerin, bireysel anılarını kolektif anlatılarla ve daha geniş ideolojik yapılarla ilişkilendirerek yaşadıkları toplumla bağlantı kurduğunu belirtir (akt. Marschall, 2014). Bu durum, toplumların miras alanlarının gün yüzüne çıkarılarak yeniden hatırlanmasını kolaylaştırdığı gibi bir çekim unsuru olarak koruma altına alınmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu anlamda, modern toplumlarda kolektif hafıza alanlarının korunmasında ve sürekliliğinin sağlanmasında turizme konu olan alanların önemi ortaya çıkmaktadır.

Özel bir turizm çeşidi olan (Ayaz & Eren, 2020) inanç turizminin kaynağını oluşturan din ve inanç öğeleri, toplumların kültürü, gelenekleri, anlatıları, yaşam tarzları, davranış kalıpları, hayat algılayışları, mekân düzenlemeleri, insan ve mekân adlandırmaları gibi birçok unsur üzerinde büyük etkilere sahiptir. İnsanları “ortak” değerlere ve “geçmiş” zamanlara doğru bir yolculuğa davet eden inanç turizmi, farklı medeniyetleri bir araya getirerek inanç kardeşliğinde (ortak grup belleğinde) birleştiren güçlü bir değerdir (Kaynak, 2014). Marschall (2014) yaptığı bir çalışmada, turistler tarafından tekrar tekrar ziyaret edilen yerlerin, kişilerin hafızalarında özel bir yere sahip olduğu sonucuna varmıştır. İnsanlar bir yerle hem bireysel hem de kolektif olarak duygusal bağlar kurduğunda o yerle irtibatını diri tutmakta ve tekrar ziyaret etmek istemektedir. İnsanlar nezdinde inançlar gerek bireysel gerekse de sosyal anlamda oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle semavi dinlerde olduğu gibi, çoğu inanç sisteminin ibadet, hac, dua, bayram zamanları ve mekânları ve bunlara özgü bedensel pratikler ve ritüelleri bulunduğu hesap edildiğinde inanç turizmine katılan bireyler için bu yerlerin özel bir yere sahip olduğu aşikardır. Bu noktada, inanç turizminin bağlamını oluşturan alanların sınırlarına değinmekte fayda vardır. İnanç turizmine konu olan alanlar, “sadece dinlerin zorunlu kıldığı hac ibadeti ile de sınırlı değildir. Belli bir dönem dini açıdan önemli merkez haline gelen mabetler, dini açıdan önemli şahsiyetlerin defnedildiği türbe ve mezarlar inanç turizminin durakları olarak kabul edilmektedir” (Turan, 2020: 157). Doğaner (2009: 339), inanç turizmini “mekânsal” ve “olaysal” olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Dini yapılar (dinlerin doğduğu, azizlerin yaşamış oldukları topraklar, hac yerleri, kutsal eşyaların bulunduğu yer vb.) mekânsal boyutta yer alırken; dini kutlamalar, (ritüeller, dini danslar, festivaller vb.) olaysal boyutu ifade etmektedir. İnanç turizmi için önemli bir çekicilik unsuru olan bu alanlar, insanların ziyaretlerine konu olmaktadır.

Hafızanın adeta demlendiği bu mekanlar, bu yönleriyle birer hafıza mekânı işlevi görmekte ve toplumsal hafıza çalışmalarına dahil edilebilmektedir. Bunun ötesinde, inanan kişileri bir araya getirerek ortak bir hafıza imgesi etrafında buluşturmakta ve ortak değerler, acılar ve mutluluklar aşılıyarak kimliklerini tanımlamakta ve “öteki”den ayrışan bir grup hafızası inşa etmektedir

(Gülbetekin, 2017). Bu unsurlar insanlarda ortak inanç ve tasavvurlara sahip olma duygularını yerleştirdiği ve insanları birbirine yaklaştırdığı gibi mekânsal hareketlerini ve davranış kalıplarını belirlemekte, kişisel ve toplumsal yaşamı derinden etkilemektedir (Freyer'den 1964, akt. Harunoğulları, 2016; Emery & Flora, 2006). İnanç turizmi ise bu unsurların bir arada toplandığı ve uygulanmaya sokulduğu çok yönlü bir zemin sunmaktadır. McDonald (2009), turizm faaliyetinin, entelektüel ve zihinsel bir öğrenme süreci olduğu kadar fiziksel ve bedensel bir meşguliyet ve iz olduğunu belirtir. Bu faaliyete konu olan inanç cazibe merkezleri, ziyaretçilere geçmiş, şimdi ve olası bir gelecekle bağlantı kurabilecekleri belirli bir zaman ve mekân bağlamına dahil olma şansı sunmaktadır (Winter, 2009). Bu şekilde inanç turizmi miras, kültür ve tarihi turizmle iç içe olarak geçmiş zamanlara ilişkin yaşanmışlıkları güncelleştirmekte ve geçmişi turistlerin hafızalarında yeniden canlandırarak kolektif bir hafıza inşa etmektedir.

Kutsallık atfedilen, bir grubun hafızasında değerli sayılan inanç alanları bir topluluğun kutsalla kurduğu ilişkilerin toplumsal olarak dışa yansıyan halidir (Harunoğulları, 2016). Assmann, toplumsal bellekte mekân, "grupların duygusal ve değerlerle yüklü yaşam bağlamı içindeki iletişim biçimleri ile oluşur" (Assmann, 2018: 48) bu yüzden de aslında sadece somut bir mekân değil aynı zamanda somut birer kimliği yansıtmaktadır diyerek mekânların toplumların veya daha özelde grupların kimliğinin taşıyıcısı olduğunu gönderme yapar. Dolayısıyla inanç turizmine katılan turistler, bir grubun varoluş biçimlerine ve genel tavrına kısaca onun varlığına ve değer dünyasına işaret eden kolektif kimliklerinden de haberdar olmaktadır. Çünkü kolektif hafıza, tarihsel süreklilik içinde ortak kimliğin korunduğu yerlerle yakından ilişkilidir (Avcıoğlu ve Akın, 2017).

Bilgi arayışı, önemli olaylarla bağlantı kurma arzusu, tarih ve kimlik merakı ve başka insanlarla etkileşime girme isteği insanları kolektif bellekte bir araya getirmektedir (Marschall, 2014). İnsanların inancına konu olan alanlar birbirinden farklı birçok nedenden dolayı ziyaret edilmektedir. Örneğin, bazı gruplar ve grup üyeleri, atalarının bir zamanlar yaşadığı yerleri ve onların yaşamlarında kutsal olan mekânları ziyaret ederek bölünmüş kimliklerini bir araya getirme arzusunu taşımakta ve bu amaçla kültür ve dini turlara katılım sağlamaktadır. Bundan hareketle, inanç turizmine katılan kişilerin dini geçmişleri hakkında bilgi sahibi olmak, inanç geçmişlerinde önemli olaylarla kodlanmış kutsal yerleri yakından görmek ve kendi inançlarını paylaştıkları insanlarla bir araya gelerek dini duygularını pekiştirmek ve tazelemek amacıyla gerçekleştirdikleri turizm hareketliliği onları ortak bir inanç hafızasında buluşturarak kolektif hafıza inşa ettiği söylenebilir. Bu bağlamda, inanç turizmine konu olan alanların da kolektif inanç hafızasını diri tuttuğu, buna ek olarak, sosyal yapının inşasında içerdiği birçok anlamla toplumsal hafızanın önemli bir fonksiyonunu oluşturduğu söylenebilir. Zira toplumların dini tarihi incelendiğinde bireysel (subjektif) din anlayışından ziyade kolektif (objektif) din anlayışının kültür ve medeniyetlerin inşa edilmesinde etkili olduğu muhakkaktır (Akşit, 2017: 13). Dolayısıyla inanç turizmi bağlamında, gerçekleştirilen birçok turistik uygulama aslında bireyi de aşarak toplumsal bir karaktere bürünmektedir. Bu faaliyet içerisinde gerçekleştirilen ziyaretler, ritüeller, bedensel ve mekânsal birçok pratikler, anmalar, bayramlar ve dualar gibi çoğu uygulama, grup geçmişini topluluk ruhuna yayarak kolektif değerlerde buluşmayı sağlar ve grup kimliğini düzenleyerek devam ettirir.

6. SONUÇ

İnsanların ziyaret deneyimlerine konu olan dini ve manevi öneme sahip inanç alanları ve uygulamaları, toplumsal hafızanın canlı tutulmasına ve nesilden nesile aktarılacak yeniden üretilmesine katkıda bulunur. Geçmişten bu yana kümülatif bir şekilde gelen hafıza yoğun bir biçimde din ve hafıza üzerinden okunabilir. Çünkü dini duyguların tatmini ve ibadet etmenin dışında çeşitli somut ve soyut kültürel unsurların bir arada bulunduğu inanç alanları ve uygulamaları belirli toplulukların inanç geçmişlerinin kodlandığı unsurlar olmasının ötesinde toplumsal, tarihi ve kültürel anlamda da topluluk geçmişinin önemli birer temsilidirler. Dolayısıyla ziyaretçiler için sadece dini değil, aynı zamanda kültürel ve tarihi anlamlar taşır. Bu yönleriyle, toplumsal hafızanın korunduğu ve yeniden üretildiği hafıza araçları olma özelliği de gösterirler.

Seyahatler ise, bir tür hafıza inşa etme sürecinin başlangıcı ve hafızayı aktarma aracıdır. Henderson'dan hareketle (2002), dinler ve inançlar, insanların bir yerlere seyahatler düzenlemesi için güçlü bir motivasyon kaynağı olduğu gibi, turizm sektörü için de önemli birer motivasyon aracıdır. Zira bu durum, dünyanın farklı bölgelerine milyonlarca insanın seyahat etmesinin en önemli belirleyicisidir.

Burdan hareketle inanç turizmi ile toplumsal hafıza arasındaki ilişkinin karşılıklı bir zeminde ilerlediği söylenebilir. Çünkü hafıza, iletişimsel, dini, sosyal ve kültürel bağlamlarda yatar (McDonald, 2009). Halbwachs da (2022: 227) dinin olayların, savaşların ve reformların tarihini yeniden üretme gücüne sahip olduğunu belirtir. Dolayısıyla inanç turizmi kapsamında turistler de gittikleri destinasyonlarda toplumsal, kültürel ve dini temas kurmakta ve bu destinasyonlarda etkileşim yaratmaktadır. Bu sayede, inanç turizmi merkezlerinin korunmasına ve gelişmesine katkıda buldukları gibi bu destinasyonlara ilişkin var olan hafızanın canlı tutulmasını da sağlamaktadırlar.

Kaynakça

- Ahmed, R., & Hertzog A. (2016). Tourism, Memory and Place in a Globalizing World. *Tourism and Hospitality Research*, 16 (3), 201-205. doi: 10.1177/1467358416641254.
- Ahmed, R., & Hertzog A. (2018). Itineraries of the Great War and the rise of the local on the Western Front: Memory, commemoration and the shifting regimes of remembrance tourism. *Memory Studies*, 13(6), 1-17, Doi:10.1177/1750698018784117
- Aksoy, M. (2001). *Türkiye'de İnanç Turizmine Genel Bir Bakış ve Hristiyanlığın Seyahate Verdiği Önem*. 2000 yılında Hristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)(417-431) içinde. Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Akşit, C. (2017). *Dinler Tarihi*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- Alaeddinoğlu, F. & Okudum, R. (2015). *Van'da Alternatif Bir Turizm Çeşidi İnanç Turizmi ve Akdamar Kilisesini Ziyaret Eden Turistlerin Beklentileri*. Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı (21-23 Mayıs 2015), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Alaeddinoğlu, F., & Aliağaoğlu, A., (2007). Savaş Alanları Turizmine Tipik Bir Örnek: Büyük Taarruz ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (2), 215-225.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek* (Çev. Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atik, A. & Bilginer Erdoğan, Ş. (2014). Toplumsal Bellek ve Medya. *Atatürk İletişim Dergisi*, 2, 1-16.
- Avcıoğlu, S. S. & Akın, O. (2017). Kolektif bellek ve Kentsel Mekân Algısı Bağlamında İstanbul. *İdealkent Dergisi*, 8(22), 423-450.
- Ayaz, N., & Eren, M., (2020). Türkiye'de İnanç Turizmi Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 284-300.
- Bajc, V. (2006). Collective Memory and Tourism: Globalizing Transmission through Localized Experience. *Journeys*, 7(2), 1-14.
- Bilgin, A. (2014). Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 75-84.
- Bosch, T.E., (2016). *Memory Studies, A brief concept paper*. Working Paper. United Kingdom: Media, Conflict and Democratisation (MeCoDEM).
- Bozkurt, E. (2017). Din Kavramı. *Havâss Dergisi*, 1, 34-55.
- Grimwood, B. S. R., & Johnson, C. W. (2019). Collective memory work as an unsettling methodology in tourism. *Tourism Geographies*, 23(1-2), 11-32. <https://doi.org/10.1080/14616688.2019.1619823>
- Brown, A. D., Kouri, N., Hirst, W. (2012). Memory's Malleability: Its Role in Shaping Collective Memory and Social Identity. *Frontiers in Psychology*, 1-3. doi:10.3389/fpsyg.2012.00257
- Cangöz, B., (2005). Geçmişten Günümüze Belleği Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlara Kısa Bir Bakış. *Hacettepe Üniversite Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 51-62.

- Connerton, P. (2021). *Modernite Nasıl Unutturur*. (Çev. Kübra Kelebekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelik, C. (2017). Toplumsal Hafızanın İnşasında İsimler. *Sosyoloji Divanı*, 5(10), 63-75.
- Deniz, A., Özgür, E. M., & Öksüz, M. (2018). The effects of religious places on collective memory: The case of Istanbul Hagios Panteleimon Orthodox Church. *International Journal of Geography and Geography Education*, 39, 171-188
- Dinçer, H. F. (2022). Kur'an'da Hatırlatma Unsurları Olarak Ritüeller, Mekân, Zaman ve Olaylar. *Journal of Analytic Divinity*, 6(1), 316-336
- Emery, M. & Flora, C., (2006). Spiraling-up. Mapping community transformation with community capitals framework. *Community Dev.* 31, 19-35
- Eroğlu Bilgin, S., & Yılmaz, E., (2023). Geleneksel Antep İşi Nakışlarda Toplumsal Belleğin İzleri: Bebekli Motif. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 375-400.
- Gözgeç, M., H. & Küçükaltan, E., G. (2019). İnanç Turizmi Kapsamında Kadınların Beklenti ve Deneyimlerinin Analizi: Birgivi Türbesi Örneği. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 473-498.
- Gülbetekin, M. (2017). *Mekânın Hafızası Yer Adları*. Ankara: Hitabevi Yayıncılık
- Güneş, A., (2014). Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 153-164.
- Gürsoy, Ş., & Çapcıoğlu, İ. (2006-2009). Din-Kimlik İlişkisi Üzerine. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 1-3: 115-120.
- Halbwachs, M. (2021). *Kolektif Bellek* (Çev. Banu Barış). Ankara: Heretik Yayınları
- Halbwachs, M. (2022). *Toplumsal Hafızanın Çerçevesi* (Çev. Büşra Uçar). Ankara: Heretik Yayınları.
- Harunoğulları, M. (2016). Kilis'in İnanç Turizmi Potansiyeli ve Kutsal Mekânları. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(21), 177-210.
- Henderson, J. C. (2003). Managing Tourism and Islam in Peninsular Malaysia. *Tourism Management*, 24, 447-456.
- Hervieu Leger, D., (2000). *Religion as a Chain of Memory* (fr. Siman Lee), Cambridge: Polity Press.
- Iles, J., (2006) Recalling the ghosts of War: performing tourism on the battlefields of the Western Front. *Text and Performance Quarterly*, 26(2),162-180.
- Iliev, D. (2020). The evolution of religious tourism: Concept, segmentation and development of new identities. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 131-140. doi: 10.1016/j.jhtm.2020.07.012
- İnce, G. B. (2010). Medya ve Toplumsal Hafıza. *Kültür ve İletişim Dergisi*, 13(1), 9-29.
- Karaarslan F. (2014). Modern Dünyada Toplumsal Hafıza ve Dönüşümü. (Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaoğlu, S. & Duman, M. Z. (2017). Dini inanç ve tutumların doğurganlık üzerindeki etkileri (Van ili örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50), 392-404
- Kaynak, İ.H. & Sezgin, M., (2014). İnanç Turizmi Kapsamında Dinlerde Seyahat. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10 (1-2), 349-360.
- Kaynak, İ.H. (2014). İnanç Turizminin Medeniyetler Arası İşbirliğine Etkileri: Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13(1-2), 119-126.
- Kaynak, İ.H. (2016). Dinlerde Kutsal Zaman ve Mekânın Tarihsel Yapısının Fenomenolojik Algısı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, 39, 443-455. <https://doi.org/10.21563/sutad.187023>.
- Kervankıran, İ. & Çalışırım, O. (2022). Müzeler ve Toplumsal Hafıza İlişkisi: Süleyman Demirel Demokrasi ve Kalkınma Müzesi Örneği. *International Journal of Geography and Geography Education* (45), 114-133.
- Küçük, M.A. (2013). Din-Turizm Çerçevesinde Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyette Hac Uygulamasına Genel Bakış. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 16(42), 101-128.
- Leite, N., (2005). Travels to an Ancestral Past: On Diasporic Tourism, Embodied Memory, and Identity. *Antropologías*

- MacDonald, S. (2008). *Memory, Materiality and Tourism*. Braasch, B., (Ed). Major Concepts in Tourism Research-Memory içinde (3-45). Büyük Britanya: Leeds Metropolitan University.
- Mancinelli, F., & Palou Rubio, S. (2016). Editorial: Tourism and the Place of Memory. *Int. J. Tourism Anthropology*, 5, 3(4) 165-171.
- Marschall, S. (2012). Tourism and Memory. *Annals of Tourism Research*, 39 (4), 2216-2219.
- Marschall, S. (2014). Tourism and remembrance: the journey into the self and its past. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 12:4, 335-348, DOI: 10.1080/14766825.2014.890208
- Murry, M. & Brain G. (1997) "Exploring the Dialectics of Route-Based Tourism: the Camino de Santiago", *Tourism Management*.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (Çev. M. E. Özcan). Ankara: Dost Kitabevi Yay
- Nora, P., (2022). *Hafıza Mekânları*. (Çev. M. E. Özcan). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Okumuş, E., (2014). Din ve Sosyalleşme. International Periodical For the Languages, *Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(11), 429-454.
- Olçay, A. & Albuz, N., (2016). "İnanç Turizmi ve Türkiye'nin Tanıtımına Katkısı". Uluslararası Tanıtımda Medya ve Türkiye içinde (197-229), Ed. Mehmet Özdemir. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Orianne J-F & Eustache F (2023) Collective memory: between individual systems of consciousness and social systems. *Front. Psychol.* 14:1238272. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1238272.
- Özdemir, Y. (2005). Wechsler Bellek Ölçeği -III Mantıksal Bellek ve İşitsel Gecikmeli Tanıma Alttestlerinin Türkçe Geçerlik, Güvenirlik Ön Çalışması. (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü
- Prager, J., (2001). "Psychology of Collective Memory." Neil J. Smelser and Paul B. Baltes (Ed), International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences içinde (2223-27), Oxford, England: Elsevier
- Raj, R. & Morpeth, N. D. (2007). *Religious tourism and pilgrimage festivals management: An international perspective*. Wallingford: CABI.
- Rizzuto, A.M., (2001). Religious Development Beyond the Modern Paradigm Discussion: The Psychoanalytic Point of View. *International Journal for the Psychology of Religion*, 11(3), 201-214. doi:10.1207/s15327582ijpr1103_06
- Rossano, M. J., (2006). The Religious Mind and the Evolution of Religion. *In Review of General Psychology*, 10(4), 346-364.
- Sakaranaho, T., (2011). Religion and the Study of Social Memory. *Finnish Society for the Study of Religion*, 47(2), 135-158.
- Stroumsa, G. G. (2016). Religious memory, between orality and writing. *Memory Studies*, 9(3), 332-340. doi:10.1177/1750698016645271
- Tanrıverdi, A., (2020). Din ve Kültür İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(76), 189-200.
- Turan, Y. (2020). Kutsalın Ziyareti: İnanç Turizminin Altında Yatan Güdüler ve Karadeniz Bölgesi İnanç Turizmi Potansiyeli. *ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 153-163.
- Urbaniak J., (2015). Religion as memory: How has the continuity of tradition produced collective meanings? - Part one. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*, 71(3), 1-8, <http://dx.doi.org/10.4102/hts.v71i3.2815>.
- Urry, J., (2015). *Mekânları Tüketmek*. (Çev. R. G. Ögdül). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Usta, Ö., (2001), *Genel Turizm*, İzmir. Anadolu Matbaacılık
- Wach, J. (1987). *Din Sosyolojisine Giriş* (Çev. Battal İnandı), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Winter, C., (2009). Tourism, Social Memory and The Great War. *Annals of Tourism Research*, 36 (4) 607-626, doi: 10.1016/j.annals.2009.05.002

- Yavuzer, H. & Cihan, E., (2023). Din ve Toplum İlişkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 109-124.
- Yeneroğlu Kutbay E., & Aykac, A. (2016). Battlefield Tourism at Gallipoli: The Revival of Collective Memory, the Construction of National Identity and the Making of a Long-distance Tourism Network. *Almatourism- Journal of Tourism, Culture and Territorial Development*, 7(5), 61-83. <https://doi.org/10.6092/issn.2036-5195/6382>.
- Yüksel, Y. F. & Baykal, F. (2022). İnanç Turizmine Genel Bir Bakış ve İzmir İçin Analitik Yaklaşımlar. *Eastern Geographical Review*, 27,1-18. doi: 10.5152/EGJ.2022.975260.
- Zaman, M. (2005). Türkiye'nin Önemli İnanç Turizmi Merkezlerinden Biri: Sumela (Meryemana) Manastırı, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 1-24.